

Welvaart en verdringing

De economische groei, het saldo op de lopende rekening, het prijsindexcijfer, de werkloosheid en nog zo wat van die indicatoren zijn de thermometers waarmee economen de gezondheid van de economie proberen te meten. Maar ze zeggen betrekkelijk weinig over het welbevinden van de burgers. Dat hangt meer af van zaken als de eigen gezondheid en die van huisgenoten, sociale relaties, de situatie op het werk (als men werkt), de inkomenssituatie, de woon-situatie, de vrijetijdsbesteding, het gevoel van veiligheid, het toekomstperspectief enz. Waar de macro-economische ontwikkelingen traditioneel gevolgd worden in de Macro Economische Verkenningen van het Centraal Planbureau (CPB), rapporteert het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) in de Sociale en Culturele Verkenningen over de 'leefsituatie' van de Nederlandse bevolking¹.

De leefsituatie waarin iemand terecht komt wordt volgens het SCP vooral bepaald door de toegang die hij of zij heeft tot 'maatschappelijke hulpbronnen'. Daarnaast van de persoonlijke inspanning om iets met die hulpbronnen te doen. In de moderne samenleving zijn opleiding, arbeid en inkomen de belangrijkste hulpbronnen. Zij bepalen of iemand in staat is een redelijk bestaansniveau te bereiken. Zo bezien is het gunstig dat het opleidingsniveau van de Nederlandse bevolking nog steeds toeneemt. Jongeren kiezen na een lbo- of avo-opleiding steeds vaker voor een vervolgopleiding en het aantal afgestudeerden van hbo en wo is in de periode 1974-1993 gegroeid van 8 naar 18% van de bevolking. Gunstig is ook dat in dezelfde periode het aantal banen met 1,3 miljoen is toegenomen. Voorts is ook het gemiddeld besteedbaar inkomen van huishoudens na de daling in het begin van de jaren tachtig weer terug op het oude niveau, wat resulteert in een groeiend bezit van consumptiegoederen, auto's en eigen huizen. De leefsituatie is dan ook verder verbeterd volgens het SCP. Alleen voor jongeren tussen de 18-24 jaar en ouderen (65+) ontwikkelt de situatie zich minder gunstig.

Reden tot tevredenheid, dus? Of misschien toch niet! Wat in deze benadering buiten beeld blijft, is het verschijnsel van de verdringing. Economie is een voortdurende strijd om de schaarse middelen. Gevestigde posities worden belaagd door nieuwkomers en net als je de vruchten van je inspanning wilt plukken, blijkt een ander je al voor. Het is natuurlijk mooi dat jongeren (en ook ouderen in de vorm van volwasseneneducatie) steeds meer onderwijs volgen, maar het betekent niet automatisch dat hun kansen op welvaart verbeteren. De winst van extra scholing lekt voor een belangrijk deel weg doordat lager opgeleiden verdrongen worden door hoger opgeleiden. Vijftien jaar geleden waren vier van iedere vijf koks, melkers en buffetbedienden laag opgeleid, nu nog maar de helft. Voor andere beroepen geldt hetzelfde. Per saldo leidt de stijging van het opleidingsniveau maar in geringe mate tot verbetering van de leefsituatie doordat de kansen op de arbeidsmarkt verbeteren.

Ook het succes van de banengroei wordt aangetaast door verdringing. Want nog sterker dan het aantal banen is het aantal werkzoekenden gegroeid. De nieuw geschapen banen zijn nauwelijks bezet door mensen die voordien werkloos waren. Integendeel, de werkloosheid is gestegen van 4% van de beroepsbevolking in 1974 naar 7,5% nu. Het verdringingsverschijnsel manifesteert zich ook voor degenen die wel werken. Het aantal personen dat zegt een hoog werktempo te moeten volgen, is opvallend gestegen van 39% in 1977 tot 57% in 1993. In vrijwel alle branches en werksoorten is de baan zekerheid de laatste jaren afgenomen. Steeds meer jongeren hebben een tijdelijk of flexibel contract en kunnen op straat komen te staan als de conjunctuur tegenzit. Zit men eenmaal in de WW, dan komt men er niet snel meer uit. De langdurige werkloosheid is zorgwekkend toegenomen. Er is dus geen rechtstreeks verband tussen groei van het aantal banen en verbetering van de leefsituatie.

Het verdringingsverschijnsel manifesteert zich ook in de inkomensontwikkeling. Inderdaad is het gemiddelde inkomen sinds het midden van de jaren tachtig weer gestegen, maar het ligt nog altijd onder het niveau van 1977. Het inkomen per hoofd blijft achter bij dat in omringende landen. De inkomensongelijkheid is de laatste jaren ook groter geworden. Meer dan 250.000 huishoudens kunnen niet rondkomen. Voor de welvaartsbeleving is ook het inkomensperspectief van belang. De onzekerheid, die bij voorbeeld rond de AOW-uitkering is ontstaan, draagt allerminst bij tot het welbevinden van oudere Nederlanders (zie ook de monitor in deze ESB).

Er is dus geen reden voor zelfvoldaanheid. In de economie kun je nooit achteroverleunen. Dat brengt ons op de tweede element dat volgens het SCP de leefsituatie bepaalt: de "persoonlijke inspanning van mensen om hun levenskansen daadwerkelijk te realiseren". Natuurlijk mag van iedereen worden verwacht dat hij er zelf het beste van maakt. Maar dat moet ook worden ondersteund door maatschappelijke instituties die het nemen van initiatief en het dragen van risico bevorderen. Dit is wat economen noemen de 'incentive structuur' in de samenleving. Zij bestaat niet alleen uit financiële prikkels, maar ook uit sociale normen en verwachtingen.

Veel van het beleid dat momenteel wordt gevoerd, is gericht op het verbeteren van die 'incentive structuur'. Bevordering van de marktwerking, meer eigen verantwoordelijkheid op het terrein van de sociale zekerheid, meer flexibiliteit op de arbeidsmarkt en herijking van de verzorgingsstaat zijn daarvan voorbeelden. We moeten ons beter twee leren stellen tegen de verdringing. De mate waarin dat lukt bepaalt of CPB en SCP positief over de Nederlandse economie kunnen blijven rapporteren.

L. van der Geest

1. Sociaal en Cultureel Planbureau, *Sociale en Culturele Verkenningen 1995*, Rijswijk, 1995.